

τουν καὶ ὁ Hume καὶ ὁ J. S. Mill οἱ ὁποῖοι ταυτίζουν τὸ ἐγώ, τὸ ἄτομον πρὸς τὰς ὁρέξεις. Ἐπαναλαμβάνομεν λοιπὸν ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ἠθικῆς ἐπιλογῆς εἶνε κατάστασις κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ποῦ ἐνεργεῖ ἀποφασίζει εἴαν θὰ ἀκολουθήσει τὸν ὀρθὸν λόγον ἢ τὰς ὁρέξεις. Μία τοιαύτη κατάστασις ὅμως εἶνε δυνατὸν νὰ παρουσιασθῇ μόνον ὅταν ὑπάρχει ἄτομον ποῦ νὰ εἶνε ἀνεξάρτητον καὶ ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀπὸ τὰς ὁρέξεις, καὶ ποῦ πρόκειται νὰ ἀποφασίσῃ ἐπὶ τῶν ἀξιώσεων ἐνὸς ἐκείνου ἐξ αὐτῶν. Εἰς τὴν γνησίαν πρακτικὴν ἐνέργειαν, ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ αἱ ὁρέξεις δὲν εἶνε κἀτι ποῦ ἐνεργεῖ ἀλλὰ εἶνε δεδομένα διὰ τὸ ἄτομον, διὰ τὸ ἐγώ τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ. Ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν μίαν κατασκευὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον διακρίνεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὰς ὁρέξεις. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Kant περιορίζουν τὸ ἄτομον εἰς τὰ δεδομένα του καὶ δὲν ἀφήνουν θέσιν διὰ ἐκεῖνον ποῦ θὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἐπιλογὴν.

Τὸ συμπέρασμαί μας εἶνε ὅτι ἡ θεωρία τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ καθ' ὅλην τὴν τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ παράσχῃ τὰ προαπαιτούμενα διὰ τὴν ἀληθῆ δυνατότητα. Ἡ ἀξία τῆς θεωρίας τοῦ ἀκαθοριστικισμοῦ (ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως) ἐγκεῖται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι προσπαθεῖ νὰ ἀφήσῃ τόπον διὰ τὴν πραγματικὴν δυνατότητα· ἔχει ὅμως τὸ μειονέκτημα, ὅτι ἀγνοεῖ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο προαπαιτούμενα, δηλαδή τὴν ἐνέργειαν.

§ 6. Ἀκαθοριστικισμός.— Θὰ ὑπέθετε κανεὶς ὅτι οἱ ὄνοι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παίξουν κανένα ρόλον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ ὅμως ὑπάρχουν δύο ὄνοι οἱ ὁποῖοι διεδραμάτισαν σπουδαῖον μέρος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς σκέψεως. Ὁ ἓνας εἶνε ὁ ὄνος τοῦ Βιλαιάμ, καὶ ὁ ἄλλος εἶνε ὁ ὄνος τοῦ Buridan: ὁ ὄνος τοῦ Βιλαιάμ εἶνε γνωστὸς διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ πνεύματός του, ὁ ὄνος τοῦ Buridan διὰ τὴν ταπεινότητα τοῦ πνεύματός του. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ὄνος τοῦ Buridan· ἡ ἱστορία του εἶνε γενικῶς γνωστή: μίαν ἡμέραν ποῦ ἦτο πολὺ πεινισμένος, ὁ φύλαξ του τοῦ ἔδωκε νὰ φάγῃ, καὶ ἐτοποθέτησε δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ του ἀπὸ ἓνα δέμα κριθᾶρι· καὶ ἕκαστον δέμα ἦτο τοποθετημένον εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ὄνου. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὰ δύο δέματα ἦσαν ἀπολύτως ὅμοια, καὶ

περιείχον και τὰ δύο τὴν ἴδιαν ποσότητα κριθῆς, ὁ ὄνος δὲν εἶχε κανένα λόγον νὰ δώσῃ τὴν προτίμησιν εἰς τὸ ἓνα δέμα μᾶλλον παρὰ εἰς τὸ ἄλλο. Ὁ ὄνος λοιπὸν δὲν κατώρθωνε νὰ ἀποφασίσῃ, καὶ ἐνῶ ἦτο τρελλὸς ἀπὸ τὴν πείναν, δὲν ἔπραγε καθόλου: μέσα εἰς τὴν ἀφθονίαν ἀπέθανεν ἐξ ἀσιτίας. Ὡς πρὸς τὸ δραματικὸν τῆς ἐνδιαφέρον ἡ ἱστορία αὐτὴ εὐρίσκει κατὰ τὸ ἀνάλογον πρὸς αὐτὴν μόνον εἰς τὸν μῦθον τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῆς χελώνης, γνωστὸν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μας ἱστορίαν. Ἡ τραγωδία τοῦ ὄνου τοῦ Buridan εἶνε σύμφωνος πρὸς τοὺς πλείστους ἐκ τῶν κανόνων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἰδίως ἕσον ἀφορᾷ τὴν ἐνότητα τῆς δράσεως ἢ μᾶλλον τῆς ἀδρανείας: γεννᾷ τὸ αἰσθημα τῆς λύπης καὶ ἀποτελεῖ καθαρμὸν ἀπ' αὐτὸ ἀλλὰ — καὶ αὐτὸ εἶνε τὸ σπουδαῖον σημεῖον — δὲν προκαλεῖ καθόλου τὴν συγκίνησιν τοῦ φόβου. Τὸ ἐλάττωμα, ποὺ εἶχε ὁ ὄνος καὶ εἰς τὸ ὅποῖον ὀφείλεται ἀμέσως τὸ τραγικὸν τέλος, εἶνε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ὄνος δὲν εἶχε καμμίαν ἐλευθερίαν ἐπιλογῆς, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ τὸ ἐλάττωμα αὐτό. Ὁ ὄνος τοῦ Buridan δὲν ἐστάθη ἱκανὸς νὰ ἀποφασίσῃ διότι αἱ δύο δυνατότητες ποὺ ἦσαν ἐνώπιόν του εἶχον ἀκριβῶς τὴν ἴδιαν δύναμιν. Ἐπειδὴ δὲ εἶνε γνωστὸν ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ὄντα δὲν ἀποθνήσκουν ἐξ ἀσιτίας μέσα εἰς τὴν ἀφθονίαν, ἔπεται ὅτι εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐνεργήσουν αὐθαιρέτως, χωρὶς ἀναφορὰν εἰς λόγους, καὶ κατὰ συνέπειαν ἐλευθέρως.

Ποία ἦτο ἡ στάσις τῶν φιλοσόφων ἐναντι τῆς ἱστορίας αὐτῆς; Ὁ Σπινόζα διετύπωσε τὴν κάπως ἀπότομον γνώμην ὅτι ὁποῖος λαμβάνει ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν τὴν ἱστορίαν τοῦ ὄνου τοῦ Buridan εἶνε καὶ αὐτὸς ὄνος. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι ὁ Σπινόζα, ποὺ ἦτο μαθητὴς τοῦ Descartes, δὲν ἔξετίμα ἀρκετὰ τὸ βασίλειον τῶν ζώων.¹⁾ Ὁ Leibniz ἀπήντησεν ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἀποδίδει ἀκριβῶς τὰ πράγματα διότι ποτὲ δύο δυνατότητες δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἶνε ἐντελῶς ὅμοιαι. Ἦθελεν ἄρα γε ὁ Leibniz νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι τὰ δύο δέματα τῆς κριθῆς δὲν εὐρίσκοντο εἰς ἀκριβῶς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς βαρύτητος τοῦ ὄνου; Ἐὰν ναί, τότε δὲν ἔδειξεν ὅτι ἔξετίμησεν ὅσον ἔπρεπε τὸ τέλειον χωρικὸν πλαίσιον — τὴν ἐνότητα τοῦ τόπου ἢ ὁμοίως

1) Ethics, Μέρος IV. Πρωτ. XXXVII, Σημ. 1.

ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς δύο δόξας τοῦ δράματος αὐτοῦ. Καιρὸς ὅμως εἶνε πλέον νὰ ἐξετάσωμεν τὴν θεωρίαν τοῦ ἀκαθοριστικισμοῦ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ οἰονδήποτε συμβολισμόν.

Ὑπάρχουν περισσότεραι τῆς μιᾶς παραλλαγαὶ τῆς θεωρίας τοῦ ἀκαθοριστικισμοῦ, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἴσως ἡ πλέον γνωστὴ εἶνε ἐκείνη ποὺ ἀναπτύσσει ὁ William James εἰς τὴν πραγματείαν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Δίλημμα τοῦ Καθοριστικισμοῦ» (The Dilemma of Determinism). Ὅλα αἱ παραλλαγαὶ συμφωνοῦν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποψιν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν υποτιθεμένην αἰτίαν ἢ τὰς υποτιθεμένας αἰτίας, καὶ βεβαιώνουν ὅτι ἀπαξ εἶνε δεδομένη ἡ αἰτία, εἴτε αὕτη θεωρεῖται ὡς εὐρισκομένη ἐντὸς τοῦ ἐνεργοῦντος προσώπου εἴτε ἐντὸς ὁλοκλήρου τοῦ σύμπαντος, ἢ κατεύθυνσις ἡ ὁποία ἐξελέγη δὲν εἶνε ἀναγκασία. Ὁ ἀκαθοριστικισμὸς προσπαθεῖ νὰ εὕρη θέσιν διὰ τὴν ἀνθρώπινην ἐλευθερίαν μὲ τὸ νὰ εἰσάγῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων τὸ ἐνδεχόμενον ἢ τὴν τύχην. Τὸ παρελθὸν παρέχει περιγραμμὰ τῆς ἐπιλογῆς ἀλλὰ δὲν προκαθορίζει αὐτήν. Ὁ Bergson (ὁ ὁποῖος ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁπαδὸς τοῦ ἀκαθοριστικισμοῦ) περιγράφει τὴν φύσιν ὡς δημιουργικὴν διαδικασίαν ποὺ ἀπολήγει εἰς κἄτι νέον, τοιοῦτον ὥστε νὰ μὴ εἶνε δυνατὸν νὰ προείπωμεν τὸ μέλλον ἐκ τοῦ παρελθόντος. Ὁ Bergson ἀπαφιεύγει ἐξ ἴσου τὴν τελεολογίαν καὶ τὸν μηχανισμόν, μὲ τὸ νὰ υποστηρίξῃ ὅτι μία ἔλξις ἐκ τῶν ἔμπροσθεν θὰ ἦτο ἐξ ἴσου καθοριστικὴ ὅσον καὶ μία ᾤθησις ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ἰαροῦ ὅλα ταῦτα, πιστεύει ὅτι ἡ ἀποψὶς του περὶ διαδικασίας εἶνε δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν, ἡ ὁποία υποστηρίζει ὅτι εἰς τὴν φύσιν τὰ πράγματα διέπονται ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, ὑπὸ τὴν ἐπιρρύλαξιν νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν πραγμάτων ποὺ εὐρίσκονται ἐν τῷ γίνεσθαι καὶ ἐκείνων ποὺ ἔχουν ἤδη γίνεαι. Ἡ διαδικασία, ἐφ' ὅσον λαμβάνει χώραν, εἶνε δημιουργικὴ· ἐξεταζομένη ὁμως ἐκ τῶν ὑστέρων (ex post facto) εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ καθοριστικιστικῶς. Ἐνῶ ὅμως ὁ Bergson δὲν θεωρεῖ ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὑπάρχει θεμελιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῆς φύσεως ἐν γένει (καίτοι τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν εἶνε πολὺ σαφές), ἄλλοι σοφοὶ πε-

ριορίζουν τὸν ἀκαθοριστικισμόν εἰς τὴν σφαιραν τῆς ἀνθρώπινης ἐπιλογῆς, καὶ ἀντιλαμβάνονται τὸν ἀκαθοριστικισμόν, εἰδικώτερον, ὡς αὐτο - δημιουργίαν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι τὸ ἄτομον εἶνε συγχρόνως καὶ τὰ δύο : αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα. Ἐναντίον τῆς ἀπόψεως αὐτῆς—καί, μέχρις ὠρισμένου σημείου, καὶ ἔναντίον τῆς ἀπόψεως τοῦ Bergson—δύο τινὰ μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ παρατηρήσωμεν.

α) Καίτοι, ὅπως θὰ γίνῃ φανερόν ἐκ τῶν ἐπομένων παραγράφων, διάκειμαι ἀρκετὰ συμπαιθῶς πρὸς τὴν ἀποψιν αὐτήν, ὅμως δὲν ἐγκρίνω τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον διατυποῦται. Πῶς εἶνε δυνατόν ἓνα ὄν νὰ εἶνε ἡ αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ του ; Ἐάν, ἀπὸ τὸ ἓν μέρος, εἶνε παρὸν ὡς αἰτία, τότε ὑπάρχει ἤδη, καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἀποτελεῖ αἰτίαν τῆς ὑπάρξεώς του. Ἐάν, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶνε αἰτία, τότε δὲν ὑπάρχει· πῶς ὅμως εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε αἰτία ἐκεῖνο ποὺ δὲν ὑπάρχει ; Ἐάν πάλιν μεταρρυθμίσωμεν ἢ εὐρύνωμεν τὴν ὑπὸ κρίσιν ἀποψιν εἰς τρόπον ὥστε νὰ σημαίῃ, ὅχι ὅτι τὸ ἄτομον εἶνε δημιουργικὸν τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλ' ὅτι τὸ ἄτομον εἶνε αἰτία πράξεων αἱ ὁποῖαι εἶνε νέαι, τοιαῦται δηλ. ποὺ νὰ μὴ περιλαμβάνονται εἰς τὴν αἰτίαν, τότε προβάλλουν νέαι ἀντιρρήσεις. ( ) καθοριστικισμός δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα περιέχεται εἰς τὴν αἰτίαν· μία πρότασις ποὺ βεβαιώνει ὅτι ὑπάρχει σχέσις αἰτίου πρὸς αἰτιατόν, εἶνε κατὰ πάσαν πιθανότητα πρότασις συνθετική. Μὲ μίαν λέξιν, ἡ προτειτομένη μεταρρύθμισις δὲν μᾶς ὑποβοηθεῖ καθόλου εἰς τὸ νὰ διακρίνωμεν τὴν θεωρίαν τῆς αὐτο - δημιουργίας ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ καθοριστικισμοῦ.

β) Εἶνε δύσκολον ν' ἐννοήσωμεν πῶς θὰ εἶνε δυνατόν νὰ σταθῇ ἡ ἀποψις ἡ ὁποία διακρίνει μεταξὺ τῆς ἐξηγήσεως τῶν πραγμάτων ἐκ τῶν ὑστέρων (ex post facto) καὶ τῆς ἐξηγήσεως αὐτῶν ἐφ' ὅσον εἶνε ἐν τῷ γίνεσθαι. Μᾶς λέγουν ὅτι, ὅταν τὰ πράγματα ἔχουν γίνῃ εἶνε δυνατόν νὰ περιγραφοῦν ὡς προκαθορισμένα, ἐνῶ ὅταν ἐξετάζονται ἐν τῷ γίνεσθαι τὰ συμβαίνοντα δὲν εἶνε καθορισμένα. Μᾶς ζητοῦν μὲ ἄλλας λέξεις νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι δύο ἀντιφατικαὶ ἐξηγήσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαδικασίας εἶνε καὶ αἱ δύο ἀληθεῖς εἰάν περιγράψωμεν τὴν διαδικασίαν κατὰ διάφορα χρονικὰ σημεῖα. Ἐάν μία πρότασις εἶνε ἀληθῆς διὰ ἓνα συμβεβηκὸς Λ κατὰ τὴν στιγμήν T_1 , ἀσφαλῶς θὰ εἶνε ἀληθῆς διὰ τὸ Λ καὶ κατὰ τὴν στιγμήν T_2 .

γ) Ἡ κυρία κριτικὴ κατὰ τοῦ ἀκαθοριστικισμοῦ εἶνε ὅτι δὲν κατορθώνει νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν δεδηλωμένον του σκοπὸν, ὃ ὁποῖος εἶνε νὰ δώσῃ κῦρος εἰς τὰς πρακτικὰς κρίσεις. Ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὴν κρίσιν ὅτι ὁ Α εἶνε ὑπεύθυνος διὰ τὴν πράξιν αὐτοῦ Χ. Ὁ ἀκαθοριστικισμὸς, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ δημιουργήσῃ μίαν πραγματικὴν δυνατότητα, καταστρέφει τὸν δεσμὸν μεταξὺ τοῦ ἐνεργοῦ παράγοντος καὶ τῆς πράξεως· ἡ πράξις ἀπλῶς λαμβάνει χώραν· καὶ ὁμοίως ἐκεῖνο ποῦ θέλωμεν εἶνε νὰ μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν: αὐτὸς τὸ ἔκαμε. Ἡ μὴ καθωρισμένη συμπεριφορὰ εἶνε ἀνεύθυνος συμπεριφορὰ· μᾶς δίδουν αἰσθητικὴν ἐνῶ ἡμεῖς θὰ ἠθέλωμεν νὰ εὗρωμεν αἰτιώδη ἐνεργεῖαν. Ὁ ἀκαθοριστικισμὸς λύει τὸ πρόβλημα κατὰ τρόπον τὸσον δραστηκὸν ὥστε φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἐὰν ἡ πράξις δὲν συνδέεται πρὸς τὸν ἐνεργὸν παράγοντα, εἶνε ἀδύνατον νὰ τὸν ἐπαινέσωμεν ἢ νὰ τὸν μεμφθῶμεν διὰ τὴν πράξιν του: αἱ πράξεις θὰ εἶνε συμβεβηκότα ποῦ θὰ αἰωροῦνται εἰς τὸ κενόν. Ὡς παρατήρησεν ὁ Hume, τὸ ἀντικείμενον τῆς ὀργῆς εἶνε ἓνα πρόσωπον· ἂν μία ἀδίκος πράξις ἐξεγείρῃ τὴν ὀργήν, τοῦτο συμβαίνει μόνον λόγῳ τῆς σχέσεώς της πρὸς τὸ πρόσωπον. «Συμφώνως ὁμοίως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς . . . τύχης ὁ σύνδεσμος οὗτος ἐκμηδενίζεται τελείως. Ἡ πράξις κατ' ἑαυτὴν δυνατὸν νὰ εἶνε ἀξιόμηπιτος· δυνατὸν νὰ εἶνε ἀντίθετος πρὸς ὅλους τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θεησκείας· τὸ πρόσωπον ὅμως δὲν θὰ εἶνε ὑπεύθυνον δι' αὐτήν . . . Συμφώνως, λοιπόν, πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας, ὁ ἀνθρώπος θὰ εἶνε τόσον ἀσπίλος καὶ καθαρὸς, ὥστερα ἀπὸ τὰ στυγερώτερα ἐγκλήματα ποῦ θὰ ἔχει διαπράξῃ, ὅσον ἦτο κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν μετὰ τὴν γέννησίν του, οὔτε ὁ χαρακτήρ του θὰ ἐνέχεται ὅπως δῆποτε εἰς τὴν πράξιν του . . . ἡ δὲ κακία τῆς μιᾶς δὲν εἶνε ποτὲ δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἀπόδειξις διὰ τὴν ἐγκληματικότητα τοῦ ἄλλου.»¹⁾ Ἡ ὑπόθεσις τῆς τύχης εἶνε ἐν τῷ συνόλῳ της παρὰ πολὺ ἀρνητικὴ ὥστε νὰ ἔχῃ οἰανδήποτε χρησιμότητα· ἀρνεῖται τὴν ἀναγκαιότητα τῆς πράξεως ἀπὸ μέρους τοῦ ἐνεργοῦ παράγοντος, καὶ οὕτω ἀποκρούει συγχρόνως καὶ τὴν εὐθύνην. Ὁ Hume συμπεραίνει ὅτι «μό-

1) Treatise, Μέρος III, Τμ. II.

νον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς ἀναγκαιότητος ἀποκτῆ τὸ πρόσωπον οἰανδήποτε ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν διὰ τὰς πράξεις του, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἡ κοινὴ γνώμη κλίνει πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν». 1)

Εἶδομεν ὅμως ὅτι τὸ γὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸν καθοριστικισμόν δὲν ἀποτελεῖ καὶ διέξοδον· καθόσον ἐνῶ δ ἀκαθοριστικισμὸς μᾶς ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἀρνήσιν τῆς ἀνθρωπίνης εὐθύνης, ὁ καθοριστικισμὸς ἀποκλείει τὴν πραγματικὴν δυνατότητα. Εὐρισκόμεθα λοιπὸν ἔμπρὸς εἰς ἓνα πραγματικὸν δῆλημα: εἴαν δεχθῶμεν τὸν καθοριστικισμόν ἀρνούμεθα τὴν ἐλευθερίαν· εἴαν ὑποστηρίξωμεν τὸ ἀντίθετον πάλιν θὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἐλευθερίαν. Ἴσως τὸ πρᾶγμα γὰ ἔχει ὅπως ὑπέδειξεν ὁ Καρτ: ὅτι, δηλαδή, ἡ ἐλευθερία εἶνε ἓνα γεγονός πρὸς τὸ πρέπει γὰ τὸ παραδεχθῶμεν, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν γὰ τὸ ἀποδείξωμεν· ὅτι, μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ ἐλευθερία εἶνε μυστήριον. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κυρίως ἐλπίζω γὰ ἀποδείξω εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῆς παρούσης μελέτης εἶνε, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶνε ἐκτιάκτως περίπλοκον, καὶ ὅτι αἱ ἐκ παραδόσεως θεωρίαι εἶνε ἐλάχιστα ἱκανοποιητικαί. Ἴσως μάλιστα καὶ γὰ μὴ εἶνε δυνατόν γὰ εὐρεθῆ καμμία λύσις. Ἢ εὐκολωτέρου διέξοδος θὰ ἦτο γὰ ἀρνηθῆ κανεὶς ὅτι τὸ πρόβλημα ὑφίσταται— γὰ πετάξωμεν, δηλαδή, ἔξω ἀπὸ τὸ παράθυρον τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας καὶ γὰ συμπεράνωμεν, μαζί μὲ τὸν Σπινόζα, ὅτι αἱ πρακτικαὶ κρίσεις εἶνε συγκεχυμέναι καὶ μὴ ἱκανοποιητικαί. Τὴν λύσιν αὐτὴν τὴν ἐξητάσαμεν ἤδη καὶ τὴν ἀπεκρούσαμεν. Θὰ εἴπωμεν ὅμως, ἄρα γε, ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία λογικὴ φόρμουλα, ἡ ὁποία γὰ εἶνε εἰς θέσιν γὰ ἐκφράση ἱκανοποιητικῶς τὴν βίωσιν τῆς ἐπιλογῆς καὶ γὰ δώση κῦρος εἰς τὰς πρακτικὰς κρίσεις; Ὅσον ἀφορᾷ ἐμὲ, ἐγὼ δὲν θὰ ἀπέκρουον τὴν ἔννοιαν τοῦ μυστηρίου, ἀπλῶς καὶ κατ' ἀρχὴν. Εἶνε δυνατόν γὰ ὑπάρχουν δεδομένα τῆς πείρας πρὸς γὰ μὴ εἶνε δεκτικὰ ἔννοιολογικῆς διατυπώσεως. Ἦρὶν ὅμως γὰ κηρυχθῶμεν ὑπὲρ μιᾶς τοιαύτης ἀπίψεως, νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο φρόνιμον γὰ ἐρευνήσωμεν ἀκόμη περισσότερον τὴν κατάστασιν, μὲ τὴν ἐλπίδα γὰ ἀνακαλύψωμεν καμμίαν διατύπωσιν ἡ ὁποία γὰ ἀποδειχθῆ ἱκανοποιητικὴ. Ἦρῶσι λοιπὸν εἶνε οἱ παράγοντες τοὺς ὁποίους πρέπει γὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του οἰοσδήποτε ὀρισμὸς τῆς ἐλευθερίας;

1) Traetise Μέρος III, Τμ. II.

Πάντως θὰ πρέπει νὰ μῶς εἶνε δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ὄντα εἶνε ὑπεύθυνα διὰ τὰς πράξεις των· τούτων οὕτως ἐχόντων ἀποκλείεται ἡ θεωρία τῆς τύχης. Ἐὰν ὅμως πάλιν ὁ ἄνθρωπος εἶνε μία αἰτία ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔπεται ἀναγκασῶς ἡ πράξις, τότε ἀποκλείεται ἡ πραγματικὴ δυνατότης. Συνεπῶς, ἀποκλείεται ἡ θεωρία τῆς αἰτιότητος ὡς αὐστηρὰ προϋπόθεσις. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν μίαν αἰτίαν τῆς πράξεως, πρῶγματι ὅμως δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἀναγκαῖον ἡ αἰτία αὕτη νὰ πραγματοποιηθῇ εἰς τὸ εἰδικὸν συγκεκριμένον ἀποτέλεσμα. Τὸ δυστύχημα μὲ τὸν καθοριστικισμόν εἶνε ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴν θεωρίαν, ἡ αἰτία εἶνε τρόπον τινὰ καθορισμένη ὑπὸ τοῦ ἀποτελέσματος. Ἐὰν δηλαδὴ δεατυπώσωμεν ὁμῶς τὸ πρῶγμα θὰ εἴπωμεν: ἡ αἰτία εἶνε ἀνάγκη νὰ παραγάγῃ τὸ ἀποτέλεμά της· ἢ διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν τυπικώτερον: ἡ αἰτία συνεπάγεται ἀναγκασῶς τὸ ἀποτέλεμά της. Λιὰ νὰ δώσωμεν λόγον τῶν πρακτικῶν πεποιθήσεων, θὰ πρέπει νὰ καταρτίσωμεν εἰς ἓνα τύπον αἰτίας ἀπὸ τὸν ὁποῖον τὸ ἀποτέλεσμα δὲν θὰ ἔπεται ἀναγκασῶς. Λιὰ τὸν λόγον αὐτὸν προτείνομεν νὰ ἀναστήσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς δυνάμεως τὴν ὁποίαν ὁ Hume εἶχεν ἐντιμώσει.

§ 7. Δύναμις. — Κατὰ τὴν κυριαρχοῦσαν θεωρίαν ἡ αἰτιότης¹⁾ εἶνε σχέσις συναρτήσεως μεταξὺ ὄντοτήτων ἢ συμβεβηκότων, εἰς τρόπον ὥστε εἰν εἶνε γεγονὸς ὅτι τὸ Α ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τοῦ Χ, θὰ εἶνε ἀληθὲς ὅτι εἰς ὅλαις τὰς περιπτώσεσι τὸ Α θὰ περιλαμβάνει τὸ Χ. Ἡ ἰδικὴ μίαι ἀντίληψις περὶ δυνάμεως διαφέρει ἀπὸ τὸν ἀνωτέρω ὀρισμόν ἀπὸ τῶν ἑξῆς ἀπόψεων. α') Ἐἰ αἰτιότης εἶνε μίαι ἀτομικὴ σχέσις μεταξὺ καθ' ἕκαστον ὄντοτήτων.²⁾ Τὸ ὅτι ἡ σχέσις αὕτη εἶνε γενικὴ θὰ ἀποτελεῖ ἓνα πρόσθετον συμπέρασμα, ὁσαύκις τὰ γεγονότα τὸ δικαιολογοῦν· ἀλλ' ἡ γενικότης δὲν εἶνε συστατικὸν στοιχεῖον τῆς δυνάμεως.

β') Δύναμις σημαίνει περισσότερον ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν γεγονὸς ὅτι δύο συμβεβηκότα, εἴτε ταῦτα συνέχονται εἴτε ὄχι, ἀκολουθοῦν τὸ ἓν τὸ ἄλλο. Δύναμις εἶνε αἰτιώδης ἀποτελεσματικότης, δρᾶσις,

1) Russell, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 180—208.

2) Λιὰ ὁμοίαν ἀποψιν ἴδ. C. Ducasse ἐν Journal of Philosophy Τόμ. XXIII, ἀριθ. 8. Ὁ Ducasse ὅμως ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ αἰτία ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶνε ἓνα συμβεβηκός ἢ μίαι ἀλλοίωσις.

παραγωγή. Ἡ ὀρμητικὴ πίεσις τοῦ λίθου ἐπὶ τοῦ παραθύρου εἶνε ἡ αἰτία ὅτι ἐθραύσθη τὸ παράθυρον, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ λίθος ἐνήργησεν ἐπὶ τοῦ παραθύρου καὶ τὸ ἐθραυσεν. Παρὰ τὴν ἀντίθετον ἀποψιν τοῦ Hume, ἐγὼ ἔχω παρατηρήσει (ὑπὸ τὰς συνήθεις ἐπιφυλάξεις πού ὑπάρχουν σχετικῶς πρὸς τὰς πιθανότητας σφαλμάτων εἰς κάθε παρατήρησιν) ὅτι τὸ Α ὄθησε τὸ Χ, ἢ ὅτι ἡ πεποιθήσις μου ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρότασιν Β με ἔφερεν εἰς τὸ νὰ πιστεύσω εἰς τὴν πρότασιν Γ. Ἡ αἰτία εἶνε ἐνεργὸς καὶ παράγει τὸ ἀποτέλεσμα.

γ') Δύναμις εἶνε ἡ αἰτιώδης ἐκείνη σχέσις κατὰ τὴν ὁποίαν, ἡ αἰτία δὲν περιλαμβάνει τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον, κατ' οὐσίαν, ἐπροκάλεσε· δεδομένης μίας αἰτίας, εἶνε δυνατὰ περισσότερα τοῦ ἑνὸς ἀποτελέσματα. Ἐσκῶ δύναμιν ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς μου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι εἶμαι ἐλεύθερος νὰ ἐνεργήσω κατὰ πολλοὺς τρόπους, ἢ καὶ νὰ μὴ ἐνεργήσω καθόλου· ἡ εἰδικὴ καὶ συγκεκριμένη ἐνέργεια τὴν ὁποίαν ἐξέλεξα δὲν εἶνε ἀναγκαία δι' ἐμέ. Ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ σημεῖον γ') εἶνε ἐπιπρόσθετον εἰς τὸ σημεῖον α'). Διότι, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι περιεγράψαμεν τὴν ἀτομικὴν αἰτίαν καθ' ὅλα τὰ εἰδικὰ καὶ μοναδικὰ αὐτῆς χαρακτηριστικά, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι περιεγράψαμεν τὸ ἀποτέλεσμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, πάλιν θὰ ἦτο οἷοσδήποτε ἄνθρωπος ἐλεύθερος νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ μοναδικῶς καθωρισμένη αἰτία περιέχει τὸ μοναδικῶς καθωρισμένον ἀποτέλεσμα. Καὶ πράγματι, ἐφ' ὅσον εὐρισκόμεθα εἰς τὸν κόσμον τῶν ἐννοιῶν, γενικῶν ἢ εἰδικῶν, ἢ μᾶλλον ἐφ' ὅσον ὀρίζομεν τὸ καθ' ἕκαστον, τὸ ἀτομικόν, διὰ τῆς ἐννοίας του, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν θεωρίαν τῆς ἀναγκαίας συνεπείας. Δύναμις, κατὰ ταῦτα, εἶνε αἰτιότης χωρὶς ἀναγκαίαν συνέπειαν, καὶ ἀσκεῖται ὑπὸ ἀτόμου τινός, ἀπ' εὐθείας, καὶ ὄχι ἀναλόγως τῆς ἐννοίας του.

Ἄλλὰ ἔχει κανένα νόημα μία αἰτιότης χωρὶς ἀναγκαίαν συνέπειαν; Καὶ ἐὰν ἔχη κατὰ τί διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς τύχης ὅπως αἴτη ἐκτίθεται ἀπὸ τοὺς ὑπερασπιστὰς τοῦ ἀκαθοριστικισμοῦ; Ἐὰν δεδομένης τῆς αἰτίας, τὸ συγκεκριμένον ἀποτέλεσμα δὲν ἔπεται ἀναγκαίως, τότε, τὸ συμβεβηκὸς εἶνε τυχαῖον ἀποτέλεσμα. Μὲ ἄλλας λέξεις, μήπως συμβαίνει ἡ θεωρία τῆς δυνάμεως εἶνε ἡ θεωρία τοῦ ἀκαθοριστικισμοῦ ὑπὸ διάφορον ὄνομα; Ἄς ἴδωμεν. Ἡ δύναμις εἶνε παρα-

γωγῆ· ἐνῶ ἡ αἰτία δὲν ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ παραγάγῃ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον πράγματι παρήγαγε. Δύναμις εἶνε αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἰκανότης νὰ παραγάγῃ ἓνα δεδομένον ἀποτέλεσμα χωρὶς νὰ παράγῃ αὐτὸ κατ' ἀνάγκην. Τὸ συγκεκριμένον γεγονός τῆς πείρας εἶνε πολυσύνθετον· περιλαμβάνει συγχρόνως καὶ ἐνέργειαν καὶ ἀληθινὴν δυνατότητα. Αἱ κατὰ παρὰθεσιν θεωρίαι δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὸ συγκεκριμένον τοῦτο γεγονός· ὁ ἀκαθοριστικισμὸς παραλείπει τὸ πρῶτον αὐτοῦ συστατικὸν στοιχείον, καὶ ὁ καθοριστικισμὸς τὸ δεύτερον. Ἐξετάσομεν τώρα τί σημαίνει ἡ θεωρία τῆς δυνάμεως ἐξεταζομένη ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνθρώπινην πείραν.

Ἐξετάσομεν ὅτι δὲν ἐξτέλεσα τὸ ἔργον ποῦ μοῦ εἶχε ἀνατεθῆ καὶ σὺς μὲ μίμνησθε διὰ τὴν παραλείψειν μου αὐτήν, διατεινόμενος ὅτι ἡ παραλείψεις μου ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα μίας ἐλευθέρως ἐπιλογῆς. Ὅχι—ἀπαντῶ ἐγώ—δὲν κατώρθωσα νὰ ἐκτελέσω τὴν ἐργασίαν διότι εἶμαι τεμπέλης· εἶμαι ἐκ φύσεως τεμπέλης. Σεῖς κατόπιν τούτου, ἐπιμένετε (ἀκολουθοῦντες τὸν Ἀριστοτέλη) ὅτι ἡ τεμπελιά εἶνε συνήθεια τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα μὲ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς ποῦ ἐξοῦσα καὶ μὲ τὸ εἶδος τῶν ἐπιλογῶν ποῦ ἐνήργουν ἐλευθέρως. Τὸ δέχομαι—σὺς ἀπαντῶ· ἀλλὰ διατί συμπεριφέρθητε κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ποῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γίνω τεμπέλης; Διότι ἐκ φύσεως δὲν ἔχω τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβληθῶ εἰς τὸν ἑαυτὸν μου.

Ἡ συζήτησις αὐτὴ μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ ἐνέργειά μου εἶχε καθορισθῆ ἀπὸ τὴν φύσιν μου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πράγματι ἡ ἀνωτέρω συζήτησις φέρει εἰς φῶς εἶνε ὅτι ἐὰν δὲν διακρίνομεν μεταξὺ τοῦ αἰσίου, τοῦ ἐγώ, καὶ τῆς φύσεώς του, δὲν εἶνε δυνατὴ ἄλλη ἐξήγησις τῆς ἀνθρώπινης ἐνεργείας παρὰ ἡ διὰ τοῦ καθοριστικισμοῦ. Ἐὰν τὸ ἐγὼ συνίσταται εἰς τὴν φύσιν του, ἐὰν ἡ οὐσία ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐννοίαν, τότε ἡ ἀνθρώπινη ἐπιλογὴ εἶνε προκαθορισμένη. Ἀντιθέτως· τὸ ἐγὼ θὰ εἶνε ἐλεύθερον ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι δὲν συνίσταται τοῦτο εἰς τὴν φύσιν του. Εἶνε συνεπῶς ἀνάγκη νὰ θέσωμεν ἐκποδὸν τὴν τυπικὴν αἰτίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης δίδει τὸν ὅρισμόν ὅτι οὐσία εἶνε ἡ ἐννοία· ἡμεῖς ἀποκρούομεν τὸν ὅρισμόν τοῦτον. Ἡ ἐννοία εἶνε καὶ ποῦ γίνεται ἢ παρέρχεται ἐντὸς μίας οὐσίας· ἐγὼ κἀμινῶ τὴν ἐννοιά μου ἢ ἐγὼ γίνομαι ἡ ἐννοιά μου. Κατὰ ταῦτα, τὸ

ἐγὼ δὲν εἶνε κατ' ἀνάγκην προκαθορισμένον. Δὲν κατώρθωσα νὰ ἐκτελέσω τὸ ἔργον μου διότι ἡ φύσις μου εἶνε νὰ εἶμαι τεμπέλης ἢ νὰ μὴν ἠμπορῶ νὰ ἐπιβληθῶ εἰς τὸν ἑαυτὸν μου· ναί, ἀλλ' εἶμαι ὑπεύθυνος διὰ τὴν φύσιν μου ἄλλο τόσον, ὅσον καὶ διὰ τὰς πράξεις μου. Τώρα, τὸ νὰ προκαλῆ τι κατ', εἶνε μία σχέσις μεταξὺ ἐννοιῶν: τὸ ἐγὼ εἶνε μία αἰτία ἢ ὁποῖα δὲν προκαλεῖ τὰς πράξεις της, διότι τὸ ἐγὼ δὲν εἶνε ἐννοια, — διότι τὸ ἐγὼ εἶνε ἡ αἰτία τῆς ἐννοίας του. Καὶ τοῦτο εἶνε δύναμις: δηλαδή ἡ ἰκανότης τοῦ ἐγὼ νὰ μεταβάλλῃ τὴν φύσιν του. Καὶ οὕτω, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐφθάσαμεν πάλιν εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς παραγράφου B. Τὸ ἐγὼ εἶνε διάφορον ἀπὸ τὴν φύσιν του, εἴτε αὕτη εἶνε λογικὴ εἴτε εἶνε ἐπιθυμητικὴ (ὄρεκτικὴ)· ἡ δὲ ἀπόφρασις τοῦ ἐγὼ εἶνε, κατὰ τελευταῖον λόγον, ἡ ἀπόφρασις εἴαν θὰ εἶνε ἢ δὲν θὰ εἶνε λογικόν. Ἐἴμεθα ἐλεύθεροι ἕνας ἕκαστος ἐν σχέσει πρὸς τὴν φύσιν του. Εἶνε ἀλήθεια ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνεργοῦμεν σύμφωνα πρὸς τὰς φύσεις μας· ὑπάρχουν ὅμως κρίσιμοι στιγμαί, ἀπρόοπτοι περιστάσεις, στιγμαί μεγάλων ἀποφάσεων, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἴσταται χωριστὰ ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα του, τὸν κρίνει, καὶ μεταβάλλει τὰς ἀξίας του. Ὁκνηρία, ἀδυναμία ἐνσονται τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐπιμονή, σωφροσύνη — ὅλαι αὗται αἰστάσεις ἔχουν ἐκλεγῆ ἐλευθέρως ἤδη ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Ἄς ἀνακεφαλαιώσωμεν: ἡ ἐννοια τῆς δυνάμεως περιλαμβάνει τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα. Ὡς πρὸς τὴν αἰτίαν: α) Ἡ αἰτία δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἶνε συμβεβηκός· δυνατόν νὰ εἶνε κάποια συγκεκριμένη ὄντοτης — τουτέστι τὸ ἐγὼ. β) Ἡ αἰτία εἶνε οὐσία ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι εἶνε κατ' ἐξῆς διάφορον ἀπὸ τὰς ιδιότητάς της. Ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα: γ) Τὸ ἐγὼ καθορίζει ὅχι μόνον τὰς πράξεις του ἀλλ' ἐξ ἴσου καὶ τὰς ιδιότητάς του· μὲ μίαν λέξιν τὴν ἐννοίαν του. Ὡς πρὸς τὴν αἰτιώδη σχέσιν: δ) Δύναμις εἶνε μία εἰδικὴ σχέσις μεταξὺ μίας καὶ ἑκάστου αἰτίας καὶ ἐνός καὶ ἑκάστου ἀποτελέσματος. ε) Ἡ αἰτία δὲν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην τὸ ἀποτέλεσμα ἀλλὰ παράγει αὐτό. Κατὰ ταῦτα ἡ δύναμις εἶνε αἰτιότης χωρὶς γενικότητα καὶ χωρὶς ἀναγκαιότητα· ἐνεργεῖται ἀπὸ μίαν αἰτίαν ἢ ὁποῖα δὲν εἶνε οὔτε ἀλλοίωσις (ἀλλαγὴ) — ἀφοῦ εἶνε οὐσία ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ ὑπόστρωμα τῆς ἀλλοιώσεως, οὔτε καὶ καθωρισμένη μορφή, ἀφοῦ ἡ οὐσία καθορίζει τὴν μορφήν της.

§ 8. Θεωρητικὸς καὶ Πρακτικὸς Λόγος. Ὑπεστηρίξαμεν ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ὄντα εἶνε ἐλεύθερα· δὲν εἶπομεν ὅμως, ὅτι ὑπάρχει ἐλευθερία εἰς τὴν φύσιν ἢ ἐν τῷ Θεῷ. Ἡ παροῦσα μελέτη δὲν προτίθεται νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἔννοιαν τῆς δυνάμεως καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιλογῆς. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐλύσαμεν τὸ δίλημμα· καθοριστικισμὸς ἢ ἀκαθοριστικισμὸς, πάλιν θὰ παριστάνει ἀκόμη ἕλαστον τὸ δίλημμα ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν σύγκρουσιν μεταξὺ τῶν πεποιθήσεων τοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ τῶν πεποιθήσεων τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Πρὶν ὅμως ἀρχίσωμεν τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τούτου, δὲν ἔχομεν ἄρα γε νὰ ἀντιμετωπίσωμεν μίαν δυσκολίαν ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτῆς ταύτης τῆς παρατηρήσεως: Πρωτοδείγματος χάριν: ὁ Πυθαγόρας παραβιάλλει τὰ πορίσματα τῆς αὐτοπαρατηρήσεως πρὸς τὰ τῆς παρατηρήσεως ἐν γένει καὶ ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς: «Ἡμεῖς εἶνε δυνατόν νὰ φανταζώμεθα ὅτι αἰσθανόμεθα μέσα μας μίαν ἐλευθερίαν, ἕνας παρατηρητὴς ὅμως εἶνε συνήθως εἰς θέσιν νὰ συμπεριβῇ τὰς πράξεις μας ἀπὸ τὰ ἐλατήρια καὶ ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα μας· καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν τὸ κατορθώνει συμπεραίνει γενικῶς ὅτι θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ τὸ πράξῃ εἰάν εἶχε πλήρη καὶ τελείαν γνῶσιν ὅλων τῶν λεπτομερειῶν τῆς καταστάσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος μας, ὡς καὶ τῶν μυχαιαίων ἐλατηρίων τῆς ἰδιοσυγκρασίας καὶ τῆς διαθέσεώς μας». 1) Ἡ ἀνωτέρω περιγραφή περιλαμβάνει ἕνα ἐπιχείρημα ἐκ τῆς πείρας, καὶ ἕνα ἐπιχείρημα ἐξ ἐνδείξεων. Θὰ ἀρχίσωμεν τὴν ἐξέτασιν μας ἀπὸ τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο ἐπιχειρημάτων.

Ἐχομεν ὁρισμένους προσηδοκίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τῶν συνανθρώπων μας, τὰς ὁποίας τὰ πράγματα ἐπαληθεύουν. Πῶς θὰ ἦτο ἄλλως τε δυνατόν νὰ λειτουργήσῃ κανονικῶς ὁ κοινωνικὸς ὄργανισμὸς, εἰάν ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἦτο κανονικὴ καὶ προβλέψιμος; Αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς ὅτι τιμωροῦμεν καὶ ἀνταμείβομεν τοὺς ἀνθρώπους δεικνύει ὅτι ἡ συμπεριφορὰ καὶ ὁ χαρακτῆρ τῶν εἶνε προφανῶς ἀποτελέσματα αἰτίων. Νομίζομεν ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀνθρώποι ἔχουν σταθεροὺς χαρακτῆρας, οἱ ὁποῖοι καθιστοῦν τὴν παρατηρητὴν ἱκανὸν νὰ προείπῃ τὴν συμπεριφορὰν

1) Ἐνθ. ἀνωτέρω.

των' και ὅτι αἱ πράξεις εἶνε δυνατόν νὰ ἐπηρεάζωνται και νὰ ἐξαο-
 τῶνται ἀπὸ ἐξωτερικοὺς παράγοντας· ὅλα αὐτά, λέγομεν, μᾶς ἐπιτρέπε-
 ται νὰ τὰ παραδεχθῶμεν χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὴν ἄποψιν ὅτι τὰ
 ἀνθρώπινα ὄντα εἶνε ἐλεύθερα. Μία τιμωρία ἐπιδραῖ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου κατὰ
 τρόπον ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολήνεις τὴν διαγωγὴν του, διότι τὸ ἄτομον
 προτιμᾷ νὰ ἀποφύγῃ εἰς τὸ μέλλον τὸν πόνον μᾶλλον παρὰ νὰ ἐπιμείνῃ
 εἰς τὸν αὐτὸν τρόπον συμπεριφορᾶς και νὰ ὑφίσταται τὰς δυσαρρέ-
 στους συνεπειάς. Ὁμοίως, ὁ θεατὴς εἶνε εἰς θέσιν νὰ προείπῃ τὴν συμ-
 περιφορὰν μου ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τὸν ὁποῖον ἐξέλεξα ἐλευθέρως.
 Οἱ χαρακτῆρες εἶνε πάντοτε συνήθειαί. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπιλογῆς
 δὲν ἐξυπακούει, ὅπως τὸ φρονεῖ ὁ Bergson, ὅτι ἡ πράξις ἐμφανίζει
 κάθε στιγμὴν κατὰ τὸ νέον. Εἶνε παρ' ὅλα ταῦτα δυνατόν νὰ ὑπο-
 στηριχθῆ, ὅτι ὑπὸ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, εἶνε ἐλεύθερον τὸ ἄτο-
 μον (τὸ ἐγὼ) νὰ μεταβάλλῃ τὸν χαρακτῆρα του και τότε αἱ προσδοκίαι
 θὰ διεψεύδοντο. Ἀλλά, μήπως δὲν διεψεύδονται καμμιά
 φορὰ;

Ἐὰν μᾶς εἴπουν τώρα ὅτι ἡ ἄποψις αὕτη εἶνε ἀστήρικτος, διότι ὅλα
 τὰ συμβεβηκότα εἶνε ἀναγκαῖα ἀπαξ εἶνε δεδομένοι οἱ ὅροι των, εἶνε
 φανερόν ὅτι ἡ συζήτησις ἔχει μετατοπισθῆ ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς παρα-
 τηρήσεως εἰς τὸ πεδῖον τῶν αἰτημάτων. Ἔχομεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν
 τὸ δῆθεν τεκμήριον τοῦ θεωρητικοῦ λόγου κατὰ τὸ ὁποῖον—διὰ νὰ
 ἐπαναλάβωμεν τὴν φράσιν τοῦ Hume—ἐὰν οὗτος (ὁ θεατὴς) εἶχε
 πλήρη και τελείαν γνῶσιν ὅλων τῶν λεπτομερειῶν τῆς καταστά-
 σεως και τοῦ χαρακτῆρος μας, καθὼς και τῶν μυχαιτίτων ἐλατη-
 ρίων τῆς ἰδιοσυγκρασίας και τῆς διαθέσεώς μας θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ
 συμπεράνῃ ἐκ τούτων τὰς πράξεις μας. Ὅτι τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ
 ἓνα τεκμήριον, μίαν εἰκασίαν, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ τὸ ἀρνηθῆ κα-
 νείς· ἀποτελεῖ τὸ τεκμήριον ὅτι κάθε συμβεβηκὸς εἶνε ἀναγκαῖως προ-
 καθωρισμένον δι' ἀναφορᾶς πρὸς μίαν αἰτίαν. Τί σημαίνει τοῦτο;
 Ὅτι ἀπαξ δοθείσης τῆς αἰτίας δὲν ἦτο δυνατόν διάφορον ἀποτελέσμα.
 Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ σχέσις μεταξὺ αἰτίας και ἀποτελέσματος εἶνε σχέσις
 συνθετικῆ, ἀφοῦ τὸ ἀποτελέσμα δὲν περιλαμβάνεται ἀναλυτικῶς εἰς τὴν
 αἰτίαν, πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ὑποστηρίξῃ κανείς ὅτι κανένα ἄλλο ἀπο-
 τέλεσμα δὲν ἦτο δυνατόν; Ὁ ἐπιστήμων ἀπλῶς ἔχει παρατηρήσει ὅτι

τὸ συμβεβηκὸς X προῆλθεν ἀπὸ τὴν αἰτίαν A· ἐὰν δέ, κατόπιν, παρατηρήσει μίαν ὁμοίαν συσχέτισιν εἰς διάφορον χρονικὸν σημεῖον θὰ συμπεράνει ὅτι εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ὅπου ἐμφανίζεται τὸ A, θὰ ἐμφανισθῇ (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα) καὶ τὸ X. Μὲ μίαν λέξιν, τὸ μόνον πρᾶγμα ποὺ ὁ ἐπιστήμων εἶνε εἰς θέσιν νὰ ὑποστηρίξῃ ἐγκύρως εἶνε τὸ δυνατόν μᾶς προβλέψεως, ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς.

Λὲν νομίζομεν νὰ ὑπάρχῃ τι τὸ ἀσυμβίβαστον μεταξὺ τοῦ ἰδικοῦ μας ὁρισμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς προβλέψεως τῶν γεγονότων, ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὁρισμένους περιορισμοὺς ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν. Θὰ εἴπωμεν λοιπὸν ὅτι οἱ νόμοι τῆς ἐπιστήμης ἐκφράζουσι στατιστικοὺς μέσους ὄρους, οἱ ὅποιοι μᾶς καὶ ἰστοῦν ἱκανοὺς νὰ συμπεράνωμεν ἐν σχέσει πρὸς ὁρισμένον ἄτομον, ὅτι, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτηῆρος του θὰ συμπεριφερῆ κατ' ἓνα ὁρισμένον τρόπον. Οἱ νόμοι ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν θὰ λάβουν γενικῶς τῶν τρόπων τὴν ἀκόλουθον μορφήν: μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἀναμένωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἄνθρωποι ποὺ παρουσιάζουν τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα χαρακτηριστικά, ποὺ εὐρίσκονται εἰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας συνθήκας, θὰ ἐνεργήσουν κατὰ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον τρόπον. Καίτοι ὅμως τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, οἱ λόγοι καὶ αἱ συνθῆκαι δὲν προκαλοῦν ἀναγκαιῶς τὰς πράξεις του, παροτρύνουν οὐχ ἤττον τὸ ἄτομον νὰ κινήθῃ πρὸς μίαν συγκεκριμένην κατεύθυνσιν· τὰ ἀνθρώπινα ὄντα ἐκλέγουν συνήθως καὶ κατὰ μέσον ὄρον, τὸν δρόμον ποὺ τοὺς ὑποδεικνύουν τὰ ἰδιαιτέρως ἢ τὰ πάθη των. Ἐν συνόψει αἱ πεποιθήσεις τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶνε δυνατόν νὰ ἐναρμονισθοῦν πρὸς τὰ τεκμήρια τοῦ θεωρητικοῦ λόγου ὑπὸ τὸν ὄρον α') τὰ τελευταῖα νὰ εἶνε διατυπωμένα κατὰ τρόπον ποὺ νὰ περιλαμβάνῃ πιθανὴν πρόρρησιν καὶ β') ὑπὸ τὸν ὄρον αἱ πρῶται δὲν εἶνε διατυπωμένα κατὰ τρόπον ὃ ὅποιος νὰ ἀποκλείῃ τὴν στατιστικὴν ὁμοιομορφίαν. Ἐάν, τέλος, μᾶς ἐρωτήσουν: τί νόημα ἔχει τὸ νὰ λέγωμεν ὅτι αἱ πράξεις εἶνε ἐλεύθεραι, κατ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν πείραν, ἀφοῦ ἀπαξ ἐμείναμεν σύμφωνοι ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ προβλεφθοῦν; — θὰ ἀπαντήσωμεν ὅτι ἡ πρότασις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐλεύθερος νὰ συμπεριφερῆ ὅπως θέλει, ἔχει νόημα ἐν σχέσει πρὸς τὴν πείραν μας περὶ ἐπιλογῆς ποὺ μᾶς δίδει ἢ αὐτοπαρατήρησις.

§ 9. Καμμία φιλοσοφία δὲν εἶνε ὑγιῆς ἐφ' ὅσον λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τῆς ἓνα μέρος μόνον ἀπὸ τὰς ἀρχικὰς μας πεποιθήσεις ὅπως ἐνσωματοῦνται αὐταὶ εἰς τὸν κοινὸν νοῦν· καμμία φιλοσοφία δὲν εἶνε ἱκανοποιητικὴ ἐφ' ὅσον αὕτη, μὲ τὸ νὰ περιορίσῃ ἤδη τὸν ἑαυτὸν τῆς εἰς ἓνα ὠρισμένον σύνολον εἰδικῶν κανόνων, ἀποκλείει μεγάλα τμήματα τῆς πείρας. Εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς ὑπάρχει μία τάσις, ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη ὁμὰς τῶν πρωταρχικῶν πεποιθήσεων νὰ ὑπερισχύῃ ἔναντι τῶν λοιπῶν καὶ νὰ νομοθετῇ καὶ ἐπ' αὐτῶν. Ἡ φιλοσοφία εἶνε ὁ αἰώνιος φύλαξ ὁ ὁποῖος προφυλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν ὕβριν (ὕπεροψία *hubris*) τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων. Ὅταν ὁ νοῦς εὐρίσκεται ἀντιμέτωπος πρὸς πολλὰ καὶ ποικίλα ἐμπειρικὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶνε δεκτικὰ νὰ ὑπαχθῶν ἐξ ἴσου εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα κανόνων, εἶνε ἀρκετὰ εὐκόλον νὰ κατασκευάσῃ μίαν συνεπῆ θεωρίαν, ἀγνοῶν συγχρόνως ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα δὲν συμφωνοῦν, ἢ καὶ κηρύσσων αὐτὰ ὡς ἀνυπόστατα. Αὕτη εἶνε ἡ μέθοδος τοῦ νὰ ἐξηγῇ κανεὶς κάτι τι μὲ τὸ νὰ τὸ θεωρῇ ἀνύπαρκτον· ἡ μέθοδος ὅμως αὕτη ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ τὴν γραμμὴν τῆς ἐλάσσονος ἀντιστάσεως. Φιλοσοφία εἶνε ἡ ἄνευ προκαταλήψεως παρατήρησις τοῦ γυμνοῦ γεγονότος—τοῦ γεγονότος ποὺ δὲν τὸ ἔχει ἐπεξεργασθῆ ἢ θεωρία, ποὺ δὲν τὸ ἔχουν ἀκόμη ὑπαγάγει ὑπὸ ἓνα κανόνα. Κατὰ ταῦτα ἡ φιλοσοφία δὲν οἰκοδομεῖ ἐπὶ τῶν ἀποκτημάτων τῶν διαφόρων κατ' ἕκαστον ἐπιστημῶν ἀλλὰ μᾶλλον καταστρέφει τὸ ἔργον των. Ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ ἐπιστροφὴν εἰς τὴν καθαρὰν βίωσιν, μακρὰν ἀπὸ ὅλας τὰς ἐρμηνείας καὶ θεωρίας ποὺ δίδονται εἰς αὐτὴν μὲ τὸ νὰ ὑποβληθῆ ἡ ἀμεσότης εἰς κανόνας. Εἰς τὴν ἐποχὴν μας, οἱ κανόνες καὶ τὰ ἐννοιολογικὰ σχήματα τῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξαν τόσον ἀποτελεσματικὰ ὥστε κατώρθωσαν σχεδὸν νὰ σκληρυνθῶν εἰς δόγματα. Σήμερον ἔχομεν τὴν τάσιν νὰ θεωρήσωμεν, χωρὶς κανένα δισταγμὸν, ὡς μὴ πραγματικὴν οἰανδήποτε πείραν ἢ ὁποῖα δὲν θὰ ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰ ἐννοιολογικὰ πλαίσια τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὡς ἐστερημένους κύρους ὅλους τοὺς κανόνας ποὺ δὲν θὰ ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τοὺς ἰδικούς της. Καὶ ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ πείρα τῆς ἐπιλογῆς εἶνε παροῦσα καὶ ζητεῖ ἀναγνώρησιν—ζητεῖ νὰ πολιτογραφηθῆ μᾶλλον παρὰ νὰ ἐξορισθῆ· αἱ δὲ κρίσεις τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶνε στενωῶς συνδεδεμέναι πρὸς τὴν ζωὴν κατ' ὅλας

της τὰς φάσεις, καὶ δὲν δέχονται νὰ παραμερισθοῦν καὶ νὰ ἀγνοηθοῦν μόνον καὶ μόνον διότι φαίνονται ὡς μὴ συμβιβαζόμεναι πρὸς τὰς κρίσεις τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Αἱ πρακτικαὶ μας πεποιθήσεις ὑπηρετοῦν εἰς τὴν καθημερινήν μας πρακτικὴν· οἰαδήποτε δὲ φιλοσοφία ἢ ὁποῖα ἴδ᾽ ἠρνεῖτο τὰ ἀναγνωρίσει εἰς αὐτὰς κύρος ἐκθέτει ἑαυτὴν εἰς τὴν μομφὴν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀνελευθερία.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο. ΠΕΡΡΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006